

Pierwszy historyk pierwszej Solidarności: Jerzy Holzer (1930–2015)

Po wprowadzeniu stanu wojennego w grudniu 1981 roku wśród internowanych znalazł się historyk z Uniwersytetu Warszawskiego (UW) Jerzy Holzer. Gdy zwolniono go po niemal pięciu miesiącach, jako badacz dziejów najnowszych przystąpił do pracy nad monografią *Solidarności*. Pisanie Holzer rozpoczynał z przeświadczeniem, że solidarnościowy rozdział w historii Polski jest definitywnie zamknięty i dlatego przyszedł czas na jego podsumowanie. Pesymizm ten okazał się niestuszny, ale dzięki niemu powstała jedna z ważniejszych prac Holzera.

Jerzy Stanisław Holzer urodził się w 24 sierpnia 1930 roku w Warszawie w rodzinie polskich Żydów. Był młodszym z dwóch synów Stefanii z domu Meyer i Ignacego Holzera, doktora nauk prawnych. Rodzina Holzerów przeżyła II wojnę światową w Warszawie, ukrywając się po tak zwanej aryjskiej stronie. Historię swojej rodziny a także czas dzieciństwa Holzer szczegółowo opisał w opublikowanych memuarach¹.

W okresie powojennym Jerzy Holzer uczył się w Liceum im. Hugona Kołłątaja w Warszawie, gdzie w 1949 roku zdał egzamin dojrzałości². Rok wcześniej wstąpił w szeregi młodzieżowej organizacji komunistycznej Związku Walki Młodych, w którym przez pierwsze dwa lata bardzo aktywnie działał. Na jednym roku studiował z późniejszymi profesorami: Bronisławem Geremkiem (1932–2008), Januszem Żarnowskim (1932–2019), Andrzejem Poppe (1926–2019), Andrzejem Wyrobiszem (1931–2018) i Krzysztofem Groniowskim (1932–2012)³. Geremek w kolejnych latach związał się z Instytutem Historii PAN i opublikował szereg dzieł z dziedziny historii mentalności w wie-

TOMASZ SIEWIERSKI

Instytut Historii Nauki PAN

ORCID: 0000-0002-0059-3462

1. J. Holzer, *Historyk w trybach historii. Wspomnienia*, Kraków 2013, s. 11–119.
2. Świadectwo dojrzałości ze zbiorów rodzinnych (kopia w zbiorach autora).
3. J. Holzer, *Historyk w trybach historii...*, s. 137.

kach średnich. Andrzej Poppe został profesorem w Instytucie Historycznym (IH) UW, gdzie zajmował się dziejami średniowiecznej Rusi. Andrzej Wyrobisz w tej samej instytucji podejmował badania nad epoką nowożytną. Krzysztof Groniowski pracował w Instytucie Historii PAN i opublikował szereg studiów dotyczących tematyki chłopskiej w XIX wieku. Przynajmniej połowa z nich trzydzieści lat później działała w Solidarności, ale wówczas reprezentowali jeszcze diametralnie odmienny profil ideologiczny (Poppe należał do PPR, Geremek z PZPR wystąpił w 1968 roku). Bez wątplenia było to pokolenie rozpolitykowanych historyków, którzy mieli potrzebę łączenia pasji naukowej z aktywnym uczestnictwem w życiu obywatelskim. W momencie gdy Holzer rozpoczynał studia, nauka historyczna w Polsce wkraczała w okres intensywnej stalinizacji. W jego indeksie studenckim znajdziemy takie przedmioty jak materializm dialektyczny (Holzer uczęszczał na proseminarium prowadzone przez Leszka Kołakowskiego – wówczas dogmatycznego marksistę, wkrótce czołowego rewizjonistę) czy historia Polski 1864–1917 (zwróćmy uwagę na końcową cezurę, wyznaczaną przez rewolucję październikową w Rosji), którą wykładał Henryk Jabłoński. Podobna cezura końcowa dotyczyła historii powszechnej 1870–1917, którą wykładał Rafał Gerber. Poza tymi charakterystycznymi dla tamtego czasu zajęciami program studiów nie różnił się od programu przedwojennego.

Wśród wykładowców Holzera dominowali historycy należący do kręgu uczniów Marceliego Handelsmana (1882–1945), między innymi Tadeusz Manteuffel (1902–1970), Aleksander Gieysztor (1916–1999), Stefan Kieniewicz (1907–1992) i Marian Henryk Serejski (1897–1975). Środowisko uczniów Handelsmana było zróżnicowane pod względem zainteresowań badawczych, a także stosowanej metodologii. Była to jednak grupa, której

spora część współpracowała ze sobą w czasie wojny w Biurze Informacji i Propagandy Komendy Głównej AK. Więż zawiązana w czasie wojny przeżyła się bez wątplenia na zwartość tego środowiska, zwłaszcza w czasach kryzysu i zagrożenia – między innymi w okresie stalinowskim. Był to ponadto krąg, który swoim oddziaływaniem zdominował historiografię warszawską okresu powojennego. Jerzy Holzer uczęszczał także na wykłady wybitnego badacza dziejów nowożytnych Władysława Tomkiewicza (1899–1982), poświęcone historii narodów ZSRR⁴. W 1952 roku Tomkiewicza, który był uczniem Oskara Haleckiego (1891–1973), zmuszono do przejścia do Instytutu Historii Sztuki. Zlikwidowano kierowaną przez niego Katedrę Historii Rosji i Ukrainy, a w jej miejsce utworzono Katedrę Historii ZSRR, której kierownikiem został Ludwik Bazyłow (1915–1985)⁵. Jako student był więc Holzer świadkiem negatywnych skutków stalinizacji w obrębie polityki personalnej na uniwersytecie.

Jerzy Holzer nie od razu był zorientowany na uprawianie historii najnowszej. Pierwsze proseminarium, które wybrał, dotyczyło powszechnych dziejów gospodarczych, a prowadził je mediewista Marian Małowist (1909–1988), światowej sławy historyk dziejów gospodarczych. Zainteresowanie gospodarką Holzer kontynuował na seminarium Witolda Kuli (1916–1988). Pracę magisterską zdecydował się jednak napisać z dziejów najnowszych. Tu miał do wyboru trzech prowadzących: Henryka Jabłońskiego (1909–2003), Rafała Gerbera (1909–1981) oraz Żannę Kormanową (1900–1988). Początkowo udał się do Gerbera, ale dość szybko zrezygnował na rzecz seminarium prowadzonego przez Kormanową. Wybór promotora był nieoczywisty. Kormanowa w roku 1927 obroniła doktorat dotyczący braci polskich, napisany pod kierunkiem Władysława Smoleńskiego, jednak głównym polem jej aktywności była działalność partyjna. Należała do Socjaldemokracji Królestwa

4. Indeks Jerzego Holzera ze zbiorów rodzinnych (kopia w zbiorach autora).

5. J. Leskiewiczowa, *Trudne lata Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego (1945–1952)*, [w:] *Tradycje i współczesność. Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2005*, red. G. Raj, I. Komorowska, Warszawa 2005, s. 511–512.

Z rodziną po powrocie z internowania

Polskiego i Litwy, a następnie Komunistycznej Partii Robotniczej Polski i Komunistycznej Partii Polski. Jako badaczka dziejów ruchu robotniczego nie pozostawiła większego dorobku, zaś do dziejów polskiego wieku XVII nigdy nie powróciła. Od końca lat dwudziestych koncentrowała się na opracowywaniu bibliografii druków socjalistycznych, czemu patronował Ludwik Krzywicki. Czas wojny spędziła w Związku Sowieckim, a po powrocie w 1944 roku pracowała w Resorcie Oświaty PKWN. W trakcie przekształceń kolejnych rządów do 1948 roku pracowała w Ministerstwie Oświaty. Rok wcześniej zaczęła wykładać w IH UW, angażując się w kolejnych latach w stalinizację nauk historycznych⁶.

Kormanowa nie cieszyła się wówczas dobrą opinią, zwłaszcza wśród w przeważającej części bezpartyjnej i posiadającej spory dorobek naukowy kadry profesorskiej. Jednak jej seminarium było bardziej popularne niż seminaria Rafała Gerbera czy Henryka Jabłońskiego (oba wywodzili się z przedwojennego seminarium płk. Wacława Tokarza). Holzer wspominał ją, zwracając uwagę na dydaktyczne walory jej seminarium: „Dla studentów Kormanowa miała kilka zalet, do których przyczyniało się jej doświadczenie nauczycielki. Wymagała intensywnej pracy i kontrolowała jej wyniki, a zarazem była opiekuńcza, trochę jak kwoka dla piskląt. Dbała o wyczerpanie bibliografii badanego problemu i analizę źródeł. Jej poglądy na pozycje literatury

6. J. Kancewicz, *Żanna Kormanowa 1900–1988*, „Z Pola Walki” 1989, z. 2–3, s. 200–205; F. Tych, *Kormanowa Żanna*, [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 3, red. nac. F. Tych, Warszawa 1992, s. 296–298; R. Stobiecki, *Żanna Kormanowa. Szkic do portretu*, [w:] idem, *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna... ale skomplikowana. Studia i szkice*, Warszawa 2007, s. 254–272.

naukowej oraz wnioski wyciągane przy interpretacji źródeł pozostawały jednak w ramach upolitycznionej wersji marksizmu czy właściwie komunizmu⁷. Pod kierunkiem Żanny Kormanowej Jerzy Holzer przygotował pracę magisterską dotyczącą początków działalności Centralnego Związku Polskiego Przemysłu, Górnictwa, Handlu i Finansów, obronioną w 1954 roku⁸. Jeszcze pod koniec studiów został zatrudniony na UW jako zastępca asystenta⁹.

W 1955 roku Jerzy Holzer został przyjęty na aspiranturę (jak wówczas określano studia doktorskie) w Instytucie Nauk Społecznych (INS) przy KC PZPR. Instytucja, której nazwa może sugerować ścisłą przyległość do partii komunistycznej, stworzona na wzór sowieckiego Instytutu Czerwonej Profesury, była swoistym paradoksem PRL-owskiej polityki naukowej. W istocie okazała się „wylęgarnią” rewizjonistów¹⁰. Wśród wykładowców instytutu znajdziemy między innymi Seweryna Bialera (1926–2019), Adama Schaffa (1913–2006), Henryka Wolpe (1899–1966), Ninę Assorodobraj-Kulę (1908–1999) czy Bronisława Baczkę (1924–2016). Aspirantami w INS byli zaś na przykład Paweł Beylin (1926–1971), Adam Sikora (1927–2011), Leszek Kołakowski (1927–2009), Jerzy Szacki (1929–2016), Henryk Holland (1920–1961), a z historyków Jerzy Targalski (1929–1977), Maria Turlejska (1918–2004) czy Adam Kersten (1930–1983).

Dla historyka dziejów najnowszych, jakim był Holzer, praca w INS miała dwie zasadnicze zalety. Po pierwsze, był blisko świata politycz-

nego, gdyż zarówno wśród wykładowców, jak i aspirantów nie brakowało znakomicie poinformowanych działaczy partyjnych. Po drugie, aspirantowi INS o wiele łatwiej było uzyskać dostęp do zasobu archiwalnego i biblioteki Wydziału Historii Partii KC PZPR. Po dwóch latach Holzer zrezygnował jednak ze studiów w INS, który zdążył przekształcić się już w Wyższą Szkołę Nauk Społecznych przy KC PZPR. Wrócił na UW, gdzie kontynuował pracę nad doktoratem. W 1960 roku obronił dysertację doktorską pod tytułem „Polska Partia Socjalistyczna 1917–1919”. Podobnie jak w przypadku pracy magisterskiej promotorem była Żanna Kormanowa¹¹.

Praca ukazała się drukiem w 1962 roku¹². Wpisuje się ona w szerszy kontekst powojennej historiografii. Na fali odwilży po 1956 roku podjęto badania nad dziejami Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), w konsekwencji czego na początku lat sześćdziesiątych ukazała się dość znaczna liczba wartościowych wydawnictw, wnoszących sporo nowych ustaleń, atrakcyjnych jako rzetelne opracowania faktograficzne¹³. Dość szybko, bo w połowie lat sześćdziesiątych, poprzez działania cenzuralne wygaszono tę hossę. Ponownie badania nad wspomnianą tematyką rozwinęły się dopiero w dekadzie gierkowskiej i wówczas to Holzer opublikował popularną książkę całościowo ujmującą dzieje PPS¹⁴. Wkrótce po publikacji rozprawy doktorskiej Holzer wydał dwie pozycje, które przysporzyły mu liczne grono czytelników: *Od Wilhelma do*

7. J. Holzer, *Historyk w trybach historii...*, s. 143–144.

8. T. Wituch, B. Stolarczyk, *Studenci Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1945–2000*, Kraków 2010, s. 139.

9. Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, Akta osobowe Jerzego Holzera, sygn. K-19574, Życiorys.

10. Zob. B. Bińko, *Skąd przychodzili, dokąd zmierzali... aspiranci pierwszego rocznika Instytutu Kształcenia Kadr Naukowych przy KC PZPR*, [w:] *Komunizm. Ideologia, system, ludzie*, pod red. T. Szaroty, Warszawa 2001.

11. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Ministerstwo Edukacji Narodowej (MEN), Departament Kadr, Akta Jerzego Holzera, sygn. 1502, dyplom doktorski.

12. Zob. J. Holzer, *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1917–1919*, Warszawa 1962.

13. Zob. m.in. J. Żarnowski, *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1935–1939*, Warszawa 1965; F. Tych, *PPS-Lewica w latach wojny 1914–1918*, Warszawa 1960; A. Żarnowska, *Geneza rozłamu w Polskiej Partii Socjalistycznej 1904–1906*, Warszawa 1965; J. Kasprzakowa, *Ideologia i polityka PPS Lewicy 1907–1914*, Warszawa 1965; A. Leinwand, *Polska Partia Socjalistyczna wobec wojny polsko-radzieckiej 1919–1920*, Warszawa 1964.

14. J. Holzer, *PPS. Szkic dziejów*, Warszawa 1977.

*Hitlera*¹⁵ oraz *Polska w pierwszej wojnie światowej*¹⁶. Zwłaszcza ta druga praca, przygotowana wspólnie z Janem Molendą (ur. 1930), okazała się sukcesem. Doczekała się kilku wydań.

Po obronie doktoratu na dobre zaczęła się rozwijać kariera naukowa Holzera. W chwili gdy większość historyków jego pokolenia starała się wyjechać do Francji, by szukać inspiracji w kręgu Fernanda Braudela, Holzerowi również udało wyjechać się nad Sekwanę – spędził rok w Instytucie Historii Europejskiej w Moguncji (1965/1966). Jak sam przyznawał po latach, pobyt w Moguncji miał dla niego ogromne znaczenie. Przede wszystkim wpłynął na jego stosunek do Niemców – z wieloma tamtejszymi historykami zawarł przyjaźnię¹⁷. Ze staraniami Holzera o wyjazd do RFN wiąże się sprawa, o której należy wspomnieć, gdyż miała ona pewne znaczenie w późniejszej biografii bohatera niniejszego artykułu. Na początku 1965 roku Holzer znalazł się w obrębie zainteresowania Służby Bezpieczeństwa. Jak wynika z zachowanych dokumentów, w okresie pobytu w Moguncji współpracował z SB w zakresie dostarczania informacji na temat działalności Instytutów Ostforschung, czyli ośrodków podejmujących z pozycji nacjonalistycznych badania nad historią Europy Środkowej i Wschodniej oraz obecnością Niemców na tych terenach. Ekspertyzy przygotowane przez Holzera okazały się z punktu widzenia funkcjonariuszy SB mało atrakcyjne. W 1967 roku autor raportu podsumowującego współpracę z nim podkreślał: „W pracy dla nas nie przejawiał własnej inicjatywy i ograniczał się do podawania spraw raczej powierzchniowo”¹⁸. W materiałach zgromadzonych

przez Służbę Bezpieczeństwa nie ma dokumentów świadczących o dalszej współpracy Holzera z SB, natomiastteczka dokumentująca jego kontakty w okresie 1965–1967 zawiera także akta dotyczące inwigilacji Holzera i jego bliskich w okresie 1967–1971¹⁹.

Od czasu pobytu w Moguncji Jerzy Holzer prowadził intensywne badania nad dziejami Niemiec w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Habilitował się w 1969 roku na podstawie rozprawy „Kryzys polityczny w Niemczech 1928–1930”²⁰. Recenzentami byli Żanna Kormanowa, Franciszek Ryszka i Jerzy Wiatr²¹. Pięć lat później ukazał się także niemiecki przekład tej pracy²², co, jak sądzę, było dowodem uznania zachodnich sąsiadów dla badań Holzera.

W czasie gdy Holzer finalizował rozprawę habilitacyjną, na UW miały miejsce wydarzenia marcowe. Historyk świadomie znalazł się w ich centrum. 8 marca 1968 roku Holzer był w IH UW; wraz z innymi pracownikami instytutu śledził przebieg wypadków. Brał także udział w posiedzeniu podstawowej organizacji partyjnej na Wydziale Historycznym, na którym podjęto uchwałę potępiającą akcję przeciw studentom²³. Atmosfera wytworzona w marcu 1968 roku dość długo utrzymywała się w murach UW, zwłaszcza że w 1969 roku rektorem został Zygmunt Rybicki (1925–1989), gorliwie realizujący represyjną wobec protestujących studentów i niepokornej kadry politykę władz PRL. Także Holzer znalazł się na celowniku Rybickiego, który starał się o „zesłanie” historyka do pracy na jednej z pozawarszawskich uczelni. „Od zaprzyjaźnionej pani z Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego

15. Zob. idem, *Od Wilhelma do Hitlera*, Warszawa 1963.

16. Zob. J. Holzer, J. Molenda, *Polska w pierwszej wojnie światowej*, Warszawa 1963.

17. J. Holzer, *Historyk w trybach historii. Wspomnienia*, Kraków 2013, s. 165–168.

18. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, 00170/801, Holzer Jerzy Stanisław ps. „Jurek” Nr rej. 6190, k. 27.

19. Ibidem, k. 29–71.

20. Zob. J. Holzer, *Kryzys polityczny w Niemczech 1928–1930. Partie i masy*, Warszawa 1970.

21. AAN, MEN, Departament Kadr, Akta Jerzego Holzera, sygn. 13057, recenzje rozprawy doktorskiej.

22. Zob. J. Holzer, *Parteien und Massen. Die politische Krise in Deutschland 1928–1930*, Wiesenbaden 1975.

23. Idem, *Historyk w trybach historii...*, s. 177.

wiedziałem, że kiedy uzyskałem habilitację, rektor Zygmunt Rybicki zgłosił mnie do sprzedania innej uczelni. Która ze słabszych wyższych szkół chciałaby zatrudnić osobę ze sporym dorobkiem naukowym i politycznie trefną? Chętnych nie było²⁴ – pisał Holzer. Dokumentacja zachowana w Archiwum Akt Nowych potwierdza jego wspomnienia. Z wymiany listów między wspomnianym przez niego ministerstwem a Komitetem Warszawskim PZPR i Rektoratem UW wynika, iż Rybicki zwlekał z nominacją na docenta dla Holzera, licząc, że uda się go przenieść na prowincjonalną uczelnię. We wrześniu 1971 roku otrzymał jednak informację z Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego mówiącą o tym, iż „żadna z uczelni terenowych nie zgłosiła możliwości zatrudnienia docenta w zakresie specjalności którą reprezentuje wyż. wym. [tj. Jerzy Holzer – przyp. TS] i zapewnienia kandydatowi mieszkania”²⁵.

Mimo wieloletnich starań o nadanie profesury uczelnianej przez kolejnych dwadzieścia lat Holzer pozostawał docentem. W 1976 roku uruchomiono procedurę w tej sprawie; pozytywne recenzje dorobku Holzera napisali Antoni Czubiński, Rafał Gerber i Roman Wapiński²⁶. Sprawa jednak utkwiła na lata w Wydziale Nauki KC PZPR²⁷. W lutym 1989 roku Holzer został powołany na stanowisko profesora UW²⁸, a kilkanaście miesięcy później, już w 1990 roku, został profesorem zwyczajnym²⁹. W pracy uniwersyteckiej szczególnie cenił sobie kierowanie corocznymi obozami naukowymi dla studentów. Organizował je od 1969 do 1980 roku. W ten sposób kontynuował piękną tradycję objazdów, zapoczątkowaną przez Aleksandra Gieysztorą i Stanisława Herbsta – tradycję, która jest wciąż

żywa w murach IH UW. Wypromował dziewięciu doktorów. Do grona jego uczniów należą między innymi Piotr Wróbel (badacz dziejów mniejszości narodowych, profesor Uniwersytetu w Toronto), Jacek Bartyzel (autor prac dotyczących historii myśli politycznej i prawnik publicysta) i Andrzej Żbikowski (badacz historii Żydów polskich, biograf Jana Karskiego, pracownik naukowy Żydowskiego Instytutu Historycznego).

Zanim Holzer zajął się dziejami Solidarności, opublikował szereg istotnych prac. Poza tematyką, której poświęcił pracę magisterską, głównym obszarem jego zainteresowań była historia polityczna. W jego twórczości dominują trzy tematy. Pierwszy to historia lewicy socjalistycznej w Polsce u progu odzyskania niepodległości. Po drugie, dużą popularnością cieszyły się jego prace dotyczące I wojny światowej. Po trzecie, ważnym polem badań, dzięki któremu Holzer zyskał uznanie na arenie międzynarodowej, była historia Niemiec w okresie międzywojennym. Dorobek dotyczący historii międzywojennej Polski podsumowuje wydana w 1974 roku praca *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*³⁰ – jedna z najważniejszych publikacji Jerzego Holzera. Jan Skórzyński w opublikowanym kilka lat temu artykule podkreślał aktualność tej pracy, choć – jak wiemy – historia najnowsza dezaktualizuje się najszybciej. Pisał o niej, że jest niemal pozbawiona zniekształceń ideologicznych, stanowi rzetelne, do dziś zachowujące wartość kompendium wiedzy o partiach politycznych w niepodległej Polsce i ich programach³¹. Książka ukazała się w niewielkim jak na owe czasy nakładzie pięciu tysięcy egzemplarzy. Dziś pozostaje białym krukiem. Zastępuje na kolej-

24. Ibidem, s. 180.

25. AAN, MEN, Departament Kadr, Akta Jerzego Holzera, sygn. 13057, pismo do rektora UW.

26. Ibidem, recenzje dorobku Jerzego Holzera.

27. J. Holzer, *Historyk w trybach historii...*, s. 188.

28. AAN, MEN, Departament Kadr, Akta Jerzego Holzera, sygn. 13057, pismo z MEN.

29. Ibidem, sygn. 16605, dokumentacja nadania J. Holzerowi tytułu profesora zwyczajnego.

30. J. Holzer, *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1974.

31. J. Skórzyński, *Jerzy Holzer (24 VIII 1930 – 14 I 2015)*, „Kwartalnik Historyczny” 2016, z. 1, s. 206.

ne wydanie bez zasadniczych korekt także w trzeciej dekadzie XXI wieku.

W drugiej połowie lat siedemdziesiątych, kiedy w Polsce zaczął formować się tak zwany drugi obieg wydawniczy, z inicjatywy Adama Michnika zainaugurowano spotkania historyków i świadków historii, na których omawiano wybrane problemy historii najnowszej. Głównie te, które z powodów cenzuralnych nie miały szansy zaistnieć w oficjalnych publikacjach czy podczas dyskusji akademickich. Stały się uczestnikami tych prywatnych seminariów byli: Maria Turlejska, Krystyna Kersten, Anna Radziwiłł, Jan Kofman, Maciej Koźmiński, Andrzej Paczkowski i naturalnie Jerzy Holzer. Ze świadków historii bywał między innymi Władysław Bieńkowski, Stefan Staszewski i Jacek Kuroń. W tej roli występowała czasem także Turlejska. Seminarium to jest ważne co najmniej z dwóch powodów. Część uczestników właśnie w toku tych dyskusji przeszła swoistą metamorfozę światopoglądową. Na seminarium zrodziły się koncepcje tekstów, które później ukazywały się między innymi na łamach podziemnej „Krytyki”. Tak było na przykład z niedawno wznowioną pracą Krystyny Kersten *Narodziny systemu władzy czy pionierską książką Marii Turlejskiej *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie**. Jerzy Holzer podczas seminarium podejmował wątki związane z historią PPS³². W 1981 roku pod pseudonimem Wacław Pański opublikował w drugim obiegu niewielką książeczkę *Z dziejów PPS 1944–1948*³³. Tekst ten był drukowany już wcześniej na łamach podziemnej „Krytyki”³⁴.

Udział Holzera w tych seminariach był jednym z przejawów jego opozycyjnego zaangażowania. Jego zatargi z władzami miały miejsce już w 1968

roku. Natomiast w 1976 roku nawiązał współpracę z Komitetem Obrony Robotników, publikował wówczas między innymi na łamach Biuletynu Informacyjnego. Od 1978 roku należał także do założonego przez Zdzisława Najdera Polskiego Porozumienia Niepodległościowego (PPN). Jak podaje Paweł Sowiński, „uczestniczył w zebraniach twórców PPN, na których ustalano tematy kolejnych opracowań, odpowiadał za kontakty z autorami. W wydanych przez PPN monografiach ukazały sylwetki polityczne przywódców Polskiej Partii Socjalistycznej”³⁵. W 1979 roku odszedł z PZPR. Była to decyzja trudna, od lat odkładana, a jednocześnie – według Holzera – nieuchronna konsekwencja obranej drogi³⁶. Rok później został jednym z organizatorów komórki Solidarności na UW, w konsekwencji czego po ogłoszeniu stanu wojennego został internowany. Kilka miesięcy spędził w ośrodku w Jaworzu. Jego pobyt w tym miejscu dokumentuje dziennik Władysława Bartoszewskiego³⁷. Także w tych niełatwych warunkach starał się kontynuować działalność naukową. Brał udział w trzydniowym seminarium „Kościół rzymskokatolicki i katolicyzm polski wobec drugiej wojny światowej” i w dyskusji „Dlaczego historycy nie lubią Pawła Jasienicy?”³⁸. Towarzyszyli mu Jerzy Jedlicki, Stefan Amsterdamski, Bronisław Geremek, Andrzej Drawicz, Janusz Szpoński, Wiktor Woroszyński i Tadeusz Mazowiecki.

Zaraz po powrocie z ośrodka internowania Holzer przystąpił do pisania pierwszej monografii Solidarności. Z relacji małżonki profesora, Barbary Stępniewskiej-Holzer, wiemy, że był zdeterminowany, by napisać tę pracę możliwie najszybciej. W trakcie pisania wyizolował się absolutnie. Zastawiał drzwi do pokoju skrzynią, by nikt mu nie

32. P. Pleskot, *Góry i teczki. Opowieść człowieka umiarkowanego. Biografia mówiona Andrzeja Paczkowskiego*, Warszawa 2019, s. 155–158.

33. Wacław Pański [Jerzy Holzer], *Z dziejów PPS 1944–1948*, [Warszawa 1981].

34. Wacław Pański [Jerzy Holzer], *Z dziejów PPS 1944–1948*, „Krytyka” 1979, nr 4.

35. P. Sowiński, *Jerzy Holzer*, [w:] *Opozycja w PRL. Słownik biograficzny 1956–89*, t. 1, red. J. Skórzyński, P. Sowiński, M. Strasz, Warszawa 2000.

36. *Nie przeżyłem rewizjonizmu. Rozmowa z profesorem Jerzym Holzerem*, [w:] M. Bajer, *Blizny po ukąszeniu*, Warszawa 2005, s. 67.

37. W. Bartoszewski, *Dziennik z internowania. Jaworze 15.12.1981 – 19.04.1982*, przedmowa A. Friszke, Warszawa 2006.

38. Ibidem.

przeszkadzał. Wymagało to wielu wyrzeczeń z jego strony, ale też odbijało się na życiu rodzinnym³⁹. Adam Michnik, żegnając w 2015 roku Holzera na Cmentarzu Powązkowskim, podkreślał, iż książka była odpowiedzią historyka na stan wojenny. „Połączył w niej – mówił Michnik – przejrzystość narracji z maestrią konstrukcyjną. Ta książka, napisana z niezwykłą skrupulatnością badawczą i wnikliwą analizą bogatego materiału źródłowego, nie była propagandą, lecz dowodem rozumu niepodlegającego złym emocjom”. Jerzy Holzer miał świadomość znaczenia swojej pracy. Wydana już w 1983 roku⁴⁰ książka przyniosła mu rozgłos. Ukazała się w bibliotece „Krytyki” oraz w serii paryskich „Zeszytów Historycznych”⁴¹. Warto zwrócić uwagę, że był to wyjątkowy przypadek, gdyż redaktor Jerzy Giedroyc zgodził się wydać książkę wcześniej już (niemal równoległe) opublikowaną.

Holzerowi zależało, by książka trafiła do papieża Jana Pawła II. Kierował jej egzemplarze różnymi kanałami, ale nigdy nie otrzymał potwierdzenia, że Ojciec Święty ją przeczytał⁴². Praca dość szybko została przetłumaczona na język niemiecki⁴³. Stanowiła punkt wyjścia do rozmów, które Janina Jankowska przeprowadziła z czołowymi działaczami Solidarności. Ze szczególnym zainteresowaniem zająłem się do rozmów z tymi działaczami, którym nieobcy był warsztat historyka, czyli z Karolem Modzelewskim i Jackiem Kuroniem. Zwracali oni uwagę na faktografię i poza tym, że okazywali wielki podziw dla autora, wskazywali też na problemy, o które warto by pracę uzupełnić. Niemniej była to książka czytana, znana działaczom Solidarności na wyrywki⁴⁴. Piotr Osęka w niepublikowanym

artykule poświęconym pracy Holzera przytacza anegdotyczną historię: „Andrzej Rosner, w czasach PRL działacz opozycji, zapamiętał następującą scenę z połowy lat 80. W przedziale kolejowym jechał z dwoma robotnikami, którzy – sądząc, że ich współpasażer zasnął – zaczęli rozmowę na temat książki historycznej, niewątpliwie wydanej w drugim obiegu. Najwyraźniej dobrze znali treść, dyskutowali bowiem o szczegółach. Cytowali nawet fragmenty z konspiracyjnie przewożonego egzemplarza. Zaciekawili ich zwłaszcza opis opozycji przedsierniowej – zdumiało [ich], że w latach 70. działał już ruch dysydencki i wychodziła nieocenzurowana prasa. Mówili o książce Jerzego Holzera *Solidarność 1980–1981. Geneza i historia*”⁴⁵. Dziś trudno sobie wyobrazić, by jakkolwiek książka historyczna, nawet z dziejów „najbardziej najnowszych” cieszyła się taką popularnością. Wówczas jednak nie liczyły się stupki sprzedaży i wysokość nakładu – jeden egzemplarz trafiał z rąk do rąk i był czytany od deski do deski. A przecież praca Holzera nie była ani dziełem popularnonaukowym, ani reporterską opowieścią, lecz spełniała wszystkie wymogi rozprawy naukowej.

Warto jednak podjąć refleksję na temat wartości tej pracy w świetle obecnego stanu badań nad dziejami Solidarności. W tym celu spytałem o książkę Holzera czołowych badaczy tego zagadnienia, przedstawicieli trzech pokoleń, o ich osobisty stosunek do tej pracy.

Oto opinia Andrzeja Friszke⁴⁶: „Historię Solidarności Jerzy Holzer pisał po wyjściu z obozu internowanych. Tam też przez kilka miesięcy miał możliwość odbycia rozmów przede wszystkim

39. Relacja Barbary Stępniewskiej-Holzer (w zbiorach autora).

40. J. Holzer, *„Solidarność” 1980–1981. Geneza i historia*, Warszawa 1983.

41. J. Holzer, *„Solidarność” 1980–1981. Geneza i historia*, Paryż 1984.

42. Relacja Barbary Stępniewskiej-Holzer...

43. J. Holzer, *„Solidarität”. Die Geschichte einer freien Gewerkschaft in Polen*, München 1984.

44. Zob. J. Jankowska, *Portrety niedokończone. Rozmowy z twórcami „Solidarności” 1980–1981*, wstęp, kalendarium i przypisy oprac. A. Friszke, Warszawa 2003.

45. P. Osęka, *Rewolucja chłodnym okiem*, mps. Autor składa podziękowania Piotrowi Osęcie za udostępnienie maszynopisu.

46. Andrzej Friszke, ur. 1956, autor m.in. książki *Rewolucja Solidarności 1980–1981* (Kraków 2014).

z Bronisławem Geremkiem i Tadeuszem Mazowieckim, co pozwalało przeanalizować wewnętrzne mechanizmy Związku i nasuwające się pytania o możliwe alternatywy. Znaczną wiedzą dysponował już przed 13 grudnia, żywo interesując się i uczestnicząc w działalności «Solidarności», czytając jej prasę, dyskutując ze znajomymi, wśród których bardzo wielu działało w organizacjach zakładowych (PAN, Uniwersytet), w prasie związkowej, było doradcami Komisji Krajowej, jak wyżej wymienieni.

Podstawą opracowania była prasa związkowa z okresu 1980–81, centralna («AS», «Tygodnik Solidarność») i regionalna (m.in. «Niezależność», «Wiadomości Dnia»), prasa oficjalna, gdzie drukowano wypowiedzi członków władz i oficjalne dokumenty. Nie mógł mieć jednak dostępu do wewnętrznej dokumentacji władz (archiwa były oczywiście niedostępne) ani pełnych stenogramów posiedzeń KKP-KK (Archiwum Solidarności powstanie kilka lat potem i podjęcie edycję tych dokumentów). Dysponował więc ograniczoną bazą źródłową, projekt napisania w tej sytuacji całościowej monografii był więc ryzykowny.

Opracowana przy tych ograniczeniach monografia była jednak znakomita. Holzer dobrze zdiagnozował i opisał podstawowe problemy i dylematy, linie podziału po obu stronach, dynamikę zdarzeń, narastanie konfrontacji, przeanalizował (z wynikiem negatywnym) możliwości innych zachowań Związku niż te, które miały miejsce. Najważniejsze w tym kontekście były: kryzys bydgoski i ewentualny sukces strajku generalnego oraz koszty jego odwołania, a także wątpliwości czy «S» nie powinna była w listopadzie 1981 r. ugiąć się, zawrzeć kompromis (kapitulację?) z władzami, a wówczas by przetrwała, być może nie byłoby stanu wojennego. Te kwestie były dyskutowane wśród ludzi «S» w stanie wojennym, budziły żywe emocje. Holzer na podstawie dostępnych materiałów przekonywająco pokazał dylematy marca 1981 r. i skłaniał się do

oceny, że alternatywne rozwiązanie (konfrontacja) mogłaby położyć kres pokojowemu rozwojowi ruchu, zwracał uwagę na zagrożenie interwencją (choć znacznie później opublikowano relację Kukulskiego, a dopiero po 1989 r. dokumenty sowieckie). Analizując możliwość «przygięcia się» związku przed 13 grudnia, wskazywał, że ceną byłby rozłam i utrata przez «S» jej wolnościowego charakteru, skupianie nadziei na wywalczeniu wolności, a więc kompromitacja ideowa, podzielenie ludzi «S», utrata nadziei.

Ocenę tej książki można rozwijać. Postawiła zasadnicze problemy, określiła cezury, scharakteryzowała celnie dylematy, grupy, kierunki aktywności. Z ogromnym wyczuciem, choć bez potrzebnych źródeł, scharakteryzowała okoliczności zewnętrzne (ZSRR, Zachód) polskiej pokojowej rewolucji, trafnie charakteryzowała sytuację w PZPR.

Minusem monografii było niewystarczające opisanie sytuacji w regionach, perspektywy oddolnej różnej w różnych częściach kraju. Oczywiście nie było to możliwe bez badań, które rozwinęły się głównie po 1989 roku i nadal trwają, przynosząc cenne monografie. Zasadniczy jednak wywód – czym była «Solidarność», jak ewoluowała, w jakich okolicznościach zmieniała kraj, to Holzer opisał bardzo dobrze, a kolejni badacze jedynie uzupełniają ten obraz⁴⁷.

W opinii Łukasza Kamińskiego⁴⁸ „monografia Jerzego Holzera «dobrze się starzeje». Napisana, jak sam autor wskazywał, niejako «z marszu», z minimalnym odstępem czasowym od opisywanych wydarzeń, nie traci jednak walorów opracowania historycznego. Holzer zawarł w niej większość istotnych wydarzeń, punktów przełomowych w krótkich dziejach legalnego okresu istnienia Solidarności. Zdiagnozował główne osie konfliktów z władzą, linie wewnętrznych podziałów w związku, najważniejsze stojące przed nim wyzwania i toczące dyskusje. Oczywiście są sprawy, których opi-

47. Korespondencja mailowa z autorem, 21.08.2020.

48. Łukasz Kamiński, ur. 1973, współredaktor i współautor *NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, t. 2–7.

sać nie mógł ze względu na brak źródeł – działania SB, wewnętrzne dyskusje w kierownictwie partii (aczkolwiek starał się je odtworzyć na podstawie działań PZPR) czy polityka Moskwy.

Historia Solidarności autorstwa prof. Holzera jest z jednej strony świadectwem jego warsztatu, umiejętności nie tylko kronikarskiego zapisu wydarzeń, ale też podjęcia próby ich interpretacji, wreszcie wykorzystania wiedzy pozaźródłowej – w tym wypadku własnej pamięci. Z drugiej strony jest swoistym świadectwem jednej z cech Solidarności – otwartości i jawności. Jak się można domyślać, podstawą źródłową dla Holzera była prasa (związkowa i oficjalna), a także biuletyny związkowych agencji informacyjnych, nader wiernie odzwierciedlające nie tylko przebieg wydarzeń, ale także wewnętrzne dyskusje, np. na forum KKP.

Dziś praca Jerzego Holzera traktowana może być jako rodzaj «przewodnika» po temacie, konieczna pierwsza lektura przed podjęciem dalszych badań, punkt odniesienia (także do polemiki z niektórymi interpretacjami), wreszcie jako opracowanie popularyzatorskie, natomiast przy pracy nad konkretnymi zagadnieniami sięgać już raczej trzeba do narosłej przez lata literatury przedmiotu, opublikowanych źródeł czy archiwaliów⁴⁹.

Tomasz Kozłowski⁵⁰ pisał zaś: „Książka Jerzego Holzera była pierwszą historyczną monografią napisaną na temat «Solidarności». To dość szczegółowa, faktograficzna opowieść o czasach legalnego funkcjonowania związku. Była pisana niejako «na gorąco», jednak w oparciu o solidną bazę źródłową wytworzoną przez «Solidarność» w czasie jej legalnego funkcjonowania. Była bardzo przydatna, kiedy trzeba było sprawdzić np. faktografię dotyczącą jakiegoś wydarzenia. Jej istotnym uzupełnieniem był zbiór wywiadów przeprowadzonych przez Janinę Jankowską z działaczami i doradcami «Solidarności». Książka Holzera stanowiła swego

rodzaju kronikę, wywiady Jankowskiej pozwalały zajrzeć trochę bardziej za kulisy funkcjonowania związku (Jankowska w zagajeniu rozmowy pytała wszystkich interlokutorów o swoją ocenę książki Holzera).

Kiedy ja zacząłem zajmować się badaniem historii «Solidarności», Holzer powoli ustępował innym opracowaniom. Kiedy zaczęto udostępniać archiwa wytworzone przez Służbę Bezpieczeństwa oraz PZPR, kiedy wydano pokazną liczbę zbiorów źródeł w serii Archiwum Solidarności, kiedy bohaterowie wydarzeń zaczęli udzielać coraz większej liczby wywiadów – okazało się, że Holzer jest przydatny jako podstawa, ale wymaga gruntownego uzupełnienia. Do badania jakichś bardziej szczegółowych kwestii już się nie nadawał, tak naprawdę chcąc rzetelnie podejść do sprawy, trzeba było sięgać po inne, nowsze artykuły, edycje źródłowe (albo źródła jako takie). Problem polegał na tym, że były to rzeczy cząstkowe i rozproszone. Brakowało syntezy.

Pół żartem, pół serio mówiło się o tym, że ktoś «powinien napisać nowego Holzera». Pierwszym poważnym podejściem do tego zadania był prowadzony przez Biuro Edukacji Publicznej IPN projekt dotyczący historii związku. Powstało 6 tomów, tworzonych pod okiem Łukasza Kamińskiego oraz Grzegorza Waligóry, które zawierają artykuły (mówiono o nich «raporty») porządkujące faktografię dotyczącą każdego regionu oraz części składowych ruchu społecznego (jak NZS czy Solidarność rolnicza). Pierwotnie planowano, że tom 1 tego wydawnictwa będzie «nowym Holzerem» – ostatecznie jednak praca ta do dziś się nie ukazała. Można powiedzieć, że «nowego Holzera» napisał ostatecznie prof. Friszke (*Revolucja Solidarności*). Zastąpiła mi ona pracę Holzera – kiedy sprawdzam kwestie ogólne związane z historią «S», zaglądam właśnie do niej. W przypadku

49. Korespondencja mailowa z autorem, 31.08.2020.

50. Tomasz Kozłowski, ur. 1984, autor m.in. książki *Anatomia rewolucji. Narodziny ruchu społecznego „Solidarność” w 1980 roku* (Warszawa 2017).

kwestii regionalnych oraz innych – zaglądam do 6 tomów syntezy «S» wydanej przez IPN⁵¹.

Sądzę, że wyżej przytoczone opinie badaczy opozycji świadczą o wartości pracy Jerzego Holzera. Wypowiedzi te, mam nadzieję, pomogą czytelnikowi rozstrzygnąć, czy wydana niemal czterdzieści lat temu „na gorąco” książka jest dziś tylko zabytkiem epoki czy też jest wciąż aktualna i stanowi źródło inspiracji.

Warto też dodać, że po tym jak Holzer opublikował wyżej wymienioną monografię, historia Solidarności pozostała w polu jego zainteresowań. W kolejnych latach opublikował szereg studiów wpisujących się w tę tematykę⁵². Na szczególną uwagę zasługuje także druga książka – tym razem współautorska – poświęcona historii Solidarności od czasu jej delegalizacji w 1981 roku do roku 1989⁵³. Jednym z ostatnich tekstów Holzera, wydrukowanym już pośmiertnie, była recenzja następczyni jego monografii, czyli książki *Revolucja Solidarności* autorstwa Andrzeja Friszke⁵⁴.

Po 1989 roku Jerzy Holzer skierował swoje badania na obszar, którym zainteresowanie deklarował już w 1955 roku, składając podanie do INS – a więc historię powszechną Europy⁵⁵. Kierował Zakładem Studiów nad Niemcami w Instytucie Studiów Politycznych PAN w latach 1990–2005, był także wykładowcą w Collegium Civitas⁵⁶. Dwie syntezy składające się na dzie-

je polityczne Europy XX wieku⁵⁷ z pewnością są ukoronowaniem obfitego dorobku Jerzego Holzera. Istotnym polem jego działalności pisarskiej była także eseistyka historyczna. Opublikował kilka pozycji, w których podjął próbę ukazania w perspektywie porównawczej dyktatur komunistycznych w XX wieku⁵⁸ i przedstawił refleksje na temat miejsca Polski w Europie⁵⁹. Odnotować także należy publikację, w której zebrano drobniejsze, rozproszone artykuły i studia Jerzego Holzera⁶⁰. Daje ona ogłęd głównych nurtów zainteresowań badawczych historyka. Wyróżniono w niej następujące zagadnienia: ład europejski, socjalizm-komunizm, kultura polityczna i moralność, Niemcy, dzieje II Rzeczypospolitej, Solidarność oraz Żydzi i historia Polski. Zebrane w niej teksty powstały między 1959 a 2001 rokiem.

Obok pracy *stricte* naukowej i dydaktycznej tematem powracającym do dziś w licznych dyskusjach i tekstach publicystycznych było uczestnictwo Jerzego Holzera w powołanej w 1990 roku przez ministra edukacji narodowej Henryka Samsonowicza Komisji do spraw Zbiorów Archiwalnych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW), która działała między kwietniem a czerwcem. Grono osób wchodzących w skład komisji – Andrzej Ajnenkiel, Bogdan Kroll, Jerzy Holzer i Adam Michnik – miało przyjrzeć się działalności Archiwum MSW i wydać opinię o sposobie postępowania z przechowywa-

51. Korespondencja mailowa z autorem, 31.08.2020.

52. J. Holzer, *O próbach, błędach, intelektualistach i pokorze*, „Aneks” 1985, nr 37; idem, *Fenomen „Solidarności”*, [w:] *Obecność. Leszkowi Kołakowskiemu w 60 rocznicę urodzin*, Londyn 1987; idem, *Ostrzej czy mądrzej?*, [w:] *Tadeusz Mazowiecki – polityk trudnych czasów. Tadeuszowi Mazowieckiemu w siedemdziesiąte urodziny współpracownicy i przyjaciele*, red. W. Kuczyński, Z. Psota, Warszawa 1997; idem, *„Solidarność” i radzieccy dysydenci*, [w:] *Wokół historii i polityki. Studia z dziejów XIX i XX wieku dedykowane Profesorowi Wojciechowi Wrzesińskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod red. S. Ciesielskiego i in., Wrocław 2004.

53. J. Holzer, K. Leski, *Solidarność w podziemiu*, Łódź 1990.

54. J. Holzer, *Solidarność z długiego dystansu*, „Wolność i Solidarność” 2015, nr 8.

55. AAN, Archiwum Szkół Partyjnych, akta aspiranckie Jerzego Holzera, sygn. 97/75, podanie o przyjęcie na studia aspiranckie.

56. S. Brzeziński, K. Fudalej, *Pracownicy naukowo-dydaktyczni Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2010. Słownik biograficzny*, Warszawa 2012, s. 48–49.

57. Zob. J. Holzer, *Europa wojen 1914–1945*, Warszawa 2008; idem, *Europa zimnej wojny*, Kraków 2012.

58. Zob. idem, *Komunizm XX wieku*, Poznań 2001; idem, *Komunizm w Europie. Dzieje ruchu i systemu władzy*, Warszawa 2000.

59. Zob. idem, *Polska i Europa. „W Polsce czyli nigdzie?”*, Warszawa 2008.

60. Zob. idem, *Dwa stulecia Polski i Europy. Teksty pisane w różnych porach wieku*, Poznań 2004.

Roman Herzog i Jerzy Holzer Warszawa 1994

nymi tam materiałami. Trzystronicowy, dość lakoniczny raport komisji składał się z siedmiu punktów, w których jednoznacznie zalecano działania zmierzające do zabezpieczenia tych materiałów⁶¹. Po latach, jak wspominał Holzer, „działania komisji obrosły czarną legendą”. Twierdził także, że „komisja miała ograniczone pole działania. Założono, że nie będziemy mieli wglądu w teczk personalne funkcjonariuszy i tajnych współpracowników oraz akta Departamentu I, a więc wywiadu i kontrwywiadu. Nie otrzymaliśmy inwentarzy ani też spisów akt”⁶². Z pewnością działalność komisji zasługuje na rzetelne opisanie; póki co pozostaje dość ta-

jemniczym wątkiem, wokół którego narosło nieco mitów i opowieści tyleż nieprawdopodobnych, co niemożliwych do zweryfikowania. Sprawa uczestnictwa Holzera w komisji była przypominana w kontekście ujawnienia informacji o jego współpracy z SB. Nieprzychylni Holzerowi komentatorzy i publicyści próbowali w dość nieprzekonywujący sposób łączyć obie sprawy.

Jerzy Holzer zmarł 14 stycznia 2015 roku w Warszawie. Przez prezydenta RP został pośmiertnie odznaczony Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski. Spoczął w grobie rodzinnym na warszawskich Powązkach.

61. „Komisja do spraw zbiorów archiwalnych MSW. Sprawozdanie i wnioski”; dokument ze zbiorów rodzinnych (kopia w zbiorach autora).

62. J. Holzer, *Historyk w trybach historii...*, s. 262.

Dorobek Jerzego Holzera wciąż cieszy się wielkim uznaniem zarówno w kręgu historyków-profesjonalistów, jak i szerokiego kręgu czytelników. Jego biografia intelektualna zasługuje na rzetelne opracowanie nie tylko z powodu osiągnięć naukowych Holzera, ale też dlatego, że jego wybory ideowe w dużej mierze egzemplifikują dążenia powojennej, zaangażowanej inteligencji.

Bibliografia

Fotografie

Wykorzystane zdjęcia pochodzą z archiwum domowego prof. Barbary Stępniewskiej-Holzer.

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Ministerstwo Edukacji Narodowej, Departament Kadr, Akta Jerzego Holzera, 1502, 13057, 16605.

AAN, Archiwum Szkół Partyjnych, 97/75.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, 00170/801.

Archiwum rodzinne Jerzego Holzera.

Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, Akta osobowe Jerzego Holzera, K-19574.

Relacje i korespondencja

Relacja Barbary Stępniewskiej-Holzer

Korespondencja mailowa z Andrzejem Friszke (21.08.2020), Łukaszem Kamińskim (31.08.2020), Tomaszem Kozłowskim (30.08.2020).

Literatura

Bartoszewski W., *Dziennik z internowania. Jaworze 15.12.1981 – 19.04.1982*, przedmowa A. Friszke, Warszawa 2006.

Bińko B., *Skąd przychodzili, dokąd mierzali... aspiranci pierwszego rocznika Instytutu Kształcenia Kadr Naukowych przy KC PZPR*, [w:] *Komunizm. Ideologia, system, ludzie*, pod red. T. Szaroty, Warszawa 2001.

Brzeziński S., Fudalej K., *Pracownicy naukowo-dydaktyczni Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2010. Słownik biograficzny*, Warszawa 2012.

Holzer J., *Dwa stulecia Polski i Europy. Teksty pisane w różnych porach wieku*, Poznań 2004.

Holzer J., *Europa wojen 1914–1945*, Warszawa 2008.

Holzer J., *Europa zimnej wojny*, Kraków 2012.

Holzer J., *Fenomen „Solidarności”*, [w:] *Obecność. Leszkowi Kołakowskiemu w 60 rocznicę urodzin*, Londyn 1987.

Holzer J., *Historyk w trybach historii. Wspomnienia*, Kraków 2013.

Holzer J., *Komunizm w Europie. Dzieje ruchu i systemu władzy*, Warszawa 2000.

Holzer J., *Komunizm XX wieku*, Poznań 2001.

Holzer J., *Kryzys polityczny w Niemczech 1928–1930. Partie i masy*, Warszawa 1970.

Holzer J., *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1974.

Holzer J., *O próbach, błędach, intelektualistach i pokorze*, „Aneks” 1985, nr 37.

Holzer J., *Od Wilhelma do Hitlera*, Warszawa 1963.

Holzer J., *Ostrzej czy mądrzej?*, [w:] *Tadeusz Mazowiecki – polityk trudnych czasów. Tadeuszowi Mazowieckiemu na siedemdziesiątę urodziny współpracownicy i przyjaciele*, red. W. Kuczyński, Z. Psota, Warszawa 1997.

Holzer J., *Parteien und Massen. Die politische Krise in Deutschland 1928–1930*, Wiesbaden 1975.

Holzer J., *Polska i Europa. „W Polsce czyli nigdzie?”*, Warszawa 2008.

Holzer J., *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1917–1919*, Warszawa 1962.

Holzer J., *PPS. Szkic dziejów*, Warszawa 1977.

Holzer J., *„Solidarität”. Die Geschichte einer freien Gewerkschaft in Polen*, München 1984.

Holzer J., *„Solidarność” i radzieccy dysydenci*, [w:] *Wokół historii i polityki. Studia z dziejów XIX i XX wieku dedykowane Profesorowi Wojciechowi Wrzesińskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, pod. red. S. Ciesielskiego, T. Kulak, K. Ruchniewicz, J. Tyszkiewicz, Wrocław 2004.

Holzer J., *Solidarność z długiego dystansu*, „Wolność i Solidarność” 2015, nr 8.

Holzer J., *„Solidarność” 1980–1981. Geneza i historia*, Warszawa 1983.

Holzer J., *„Solidarność” 1980–1981. Geneza i historia*, Paryż 1984.

Holzer J., Leski K., *Solidarność w podziemiu*, Łódź 1990.

Holzer J., Molenda J., *Polska w pierwszej wojnie światowej*, Warszawa 1963.

Jankowska J., *Portrety niedokończone. Rozmowy z twórcami „Solidarności” 1980–1981*, wstęp, kalendarium i przypisy oprac. A. Friszke, Warszawa 2003.

Kancewicz J., *Żanna Kormanowa 1900–1988*, „Z Pola Walki” 1989, z. 2–3.

Kasprzakowa J., *Ideologia i polityka PPS Lewicy 1907–1914*, Warszawa 1965.

Leinwand A., *Polska Partia Socjalistyczna wobec wojny polsko-radzieckiej 1919–1920*, Warszawa 1964.

Leskiewiczowa J., *Trudne lata Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego (1945–1952)*, [w:] *Tradycje i współczesność. Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1930–2005*, red. G. Raj, I. Komorowska, Warszawa 2005.

Nie przeżyłem rewizjonizmu. Rozmowa z profesorem Jerzym Holzerem, [w:] M. Bajer, *Blizny po ukąszeniu*, Warszawa 2005.

Oseka P., *Rewolucja chłodnym okiem*, msp.

Pleskot P., *Góry i teczki. Opowieść człowieka umiarkowanego. Biografia mówiona Andrzeja Paczkowskiego*, Warszawa 2019.

Skórzyński J., *Jerzy Holzer (24 VIII 1930 – 14 I 2015)*, „Kwartalnik Historyczny” 2016, z. 1.

Sowiński P., *Jerzy Holzer*, [w:] *Opozycja w PRL. Słownik biograficzny 1956–89*, t. 1, red. J. Skórzyński, P. Sowiński, M. Strasz, Warszawa 2000.

Stobiecki R., *Żanna Kormanowa. Szkic do portretu*, [w:] idem, *Historiografia PRL. Ani dobra, ani mądra, ani piękna... ale skomplikowana. Studia i szkice*, Warszawa 2007.

Tych F., *Kormanowa Żanna*, [w:] *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 3, red. nac. F. Tych, Warszawa 1992.

Tych F., *PPS-Lewica w latach wojny 1914–1918*, Warszawa 1960.

Wacław Pański [Jerzy Holzer], *Z dziejów PPS 1944–1948*, „Krytyka” 1979, nr 4.

Wacław Pański [Jerzy Holzer], *Z dziejów PPS 1944–1948*, [Warszawa 1981].

Wituch T., Stolarczyk B., *Studenci Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego 1945–2000*, Kraków 2010.

Żarnowska A., *Geneza rozłamu w Polskiej Partii Socjalistycznej 1904–1906*, Warszawa 1965.

Żarnowski J., *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1935–1939*, Warszawa 1965.

Abstrakt

Przedstawienie drogi zawodowej Jerzego Holzera, historyka i działacza Solidarności, autora pierwszego opracowania monograficznego tego ruchu. Książka *Solidarność 1980–1981. Geneza i historia* została opublikowana na łamach podziemnego wydawnictwa Krąg już w 1983 roku. Następnie kilkakrotnie ją wznawiano, wydano

także jej niemiecki przekład. Przez lata stanowiła główne kompendium wiedzy na temat dziejów Solidarności. W artykule skoncentrowano się na wątkach biografii intelektualnej, poczynając od udziału Holzera w ruchu komunistycznym, aż po zaangażowanie w środowiska związane z działalnością opozycji demokratycznej, oraz na poszczególnych etapach jego kariery naukowej.

Słowa kluczowe: Jerzy Holzer, historiografia PRL, Solidarność

Abstrakt

The first historian of the first Solidarity: Jerzy Holzer (1930–2015)
A presentation of the career of Jerzy Holzer, historian and Solidarity activist, author of the first monographic study of the Solidarity movement. The book *Solidarność 1980–1981. Geneza i historia* [Solidarity 1980–1981. Origin and History] was published by the Krąg underground publishing house already in 1983. Subsequently, it was reprinted several times, with a German translation published as well. For years, it was the primary compendium of knowledge about the history of Solidarity. The article focuses on the themes of Holzer's intellectual biography, ranging from his participation in the communist movement to his engagement in democratic opposition circles, and on the various stages of his research career.

Keywords: Jerzy Holzer, polish historiography, Solidarność

Tomasz Siewierski – dr, historyk, adiunkt w Instytucie Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN. Zajmuje się historią historiografii oraz dziejami wojskowości. Autor książki *Marian Małowist i krąg jego uczniów. Z dziejów historiografii gospodarczej w Polsce* (2016), współautor leksykonu *Warszawa walczy 1939–1945* (2014). Współautor i redaktor monografii poświęconych płk. Wacławowi Tokarzowi (2017) oraz gen. Marianowi Kukielowi (2019).

Tomasz Siewierski PhD - historian, assistant professor at the L.&A. Birkenmajer Institute for the History of Science of the Polish Academy of Sciences. His fields of study include the history of historiography and the history of the military. Author of the book *Marian Małowist i krąg jego uczniów. Z dziejów historiografii gospodarczej w Polsce* [Marian Małowist and His Student Circle. From the History of Economic Historiography in Poland] (2016), co-author of the *Warszawa walczy 1939–1945* [Warsaw Keeps Fighting 1939–1945] lexicon (2014). Co-author and editor of monographs dedicated to Colonel Wacław Tokarz (2017) and General Marian Kukiel (2019).